

اخفش اوسط خوارزمی بلخی، ابوالحسن سعید بن مسعوده. (وف ۲۱۵/۲۲۱ ق)، نحوی، لغوی و عروضی. ملقب به اخفش. در خوارزم متولد شد و در بصره رشد و نمو کرد. وی از موالی بنی مجاشع بن دارم از نحویین بصره و از شاگردان سیبویه در نحو بود. صاحب کتاب «البغیة» او را معتزلی می‌داند. اخفش از کلیبی و نخعی و هشام بن عروة حدیث شنید و ابوحاتم سجستانی از وی روایت می‌کرد. اخفش دچار ضعف بینایی بود، چشمان ریزی نیز داشت و آجلع هم بود، یعنی دولب او بر هم بسته نمی‌شد. در ابتدا به اخفش اصغر معروف بود، اما پس از آنکه علی بن سلیمان نحوی به اخفش معروف شد، او را اخفش اوسط و علی بن سلیمان را اخفش اصغر خواندند. وی با اینکه از لحاظ سنی از سیبویه بزرگتر بود، اما از سیبویه، بلکه از محضر استادان سیبویه نیز استفاده کرد. وی راوی و شارح «الکتاب» سیبویه بود، زیرا کسی آن کتاب را نزد سیبویه نخوانده و سیبویه نیز آن را برای کسی نخوانده بود، به همین جهت ابو عمر جرمی و ابو عثمان مازنی دو تن از شاگردان سیبویه پس از مرگ وی بیم آن داشتند که اخفش آن را به نام خود کند، از این رو با بذل مال «الکتاب» را نزد اخفش خواندند و آن را به نام سیبویه منتشر کردند. اخفش معتقد بود که سیبویه هر چه را می‌خواست وارد «الکتاب» کند، بر وی عرضه می‌کرد و نیز ادعا می‌کرده که به مضامین «الکتاب» داناتر از سیبویه است، گرچه در آغاز سیبویه داناتر از او بوده است. اخفش پس از شکست سیبویه از کسائی، در مناظره مشهور، به بغداد رفت و در مسجد کسائی دو رکعت نماز صبح را به او اقتدا کرد و سپس در حضور شاگردانش سؤالاتی از وی نمود و جوابهای او را رد کرد تا جایی که شاگردان کسائی قصد حمله به او کردند، ولی کسائی مانع شد و هنگامی که او را شناخت به او

احترام گذاشت و او را معلم فرزندانش کرد. کسائی «الکتاب» سیبویه را نزد او خواند و هفتاد هزار دینار در ازای آن به وی بخشید. وی شعر می‌گفت و استخراج بحر خبب را در علم عروض که به عبارت دیگر همان بحر المتدارک است به او نسبت می‌دهند. وی صاحب آثار بسیاری است که عبارت‌اند از: «کتاب الاوسط»، در نحو؛ «تفسیر معانی القرآن»؛ «کتاب المقایس»، در نحو؛ «کتاب الاشتقاق»؛ «کتاب الاربعه»؛ «کتاب العروض»؛ «کتاب المسائل الکبیر»؛ «کتاب المسائل الصغیر»؛ «کتاب القوافی»؛ «کتاب الملوک»؛ «کتاب معانی الشعر»؛ «کتاب وقف التمام»؛ «کتاب الاصوات»؛ «کتاب اللامات»، در قرآن؛ «کتاب الوقف التام»؛ «المعاية»، که در خزانه الادب تألیف عبدالقادر بغدادی از آن نام برده شده است؛ «کتاب صفات الغنم و الوانها و علاجها و اسبابها»؛

«غریب القرآن»

الاعلام (۳/ ۱۵۴-۱۵۵)، اعیان الشیعه (۷/ ۲۴۸-۲۴۹)،
ایضاح المکتون (۲/ ۲۶۵)، تاریخ ادبیات در ایران (۱/ ۷۱)،
۱۲۶، ۱۲۹)، تاریخ برگزیدگان (۲۶۴-۲۶۵)، دانشنامه ایران
و اسلام (۱۰/ ۱۳۳۲-۱۳۳۳)، روضات الجنات (۴/
۵۳-۵۰)، ریحانه (۱/ ۹۰-۹۱)، سرآمدان فرهنگ (۱/
۱۵۴-۱۵۵)، سیرالتبلاء (۱۰/ ۲۰۶-۲۰۸)، کشف الظنون
(۲۰۱، ۲۰۷، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۴۳۸، ۱۴۵۱، ۱۴۶۳،
۱۶۷۰، ۱۷۳۰، ۱۷۹۲)، الکنی واللقاب (۲/ ۱۶-۱۷)،
لغت‌نامه (ذیل/ اخفش)، معجم‌الادباء (۱۱/ ۲۲۴-۲۳۰)،
المعجم فی معاییر اشعار المعجم (۳۴-۳۵)، معجم‌المؤلفین
(۴/ ۲۳۱-۲۳۲)، نام‌آوران فرهنگ (۱۰۹-۱۱۰)، الوافی
بالوفیات (۱۵/ ۲۵۸-۲۶۰)، وفیات الاعیان (۲/ ۳۸۰-۳۸۱)،
هدیه‌العارفین (۱/ ۳۸۸).